

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.7.2024.331805>

КОРЕНЯК О. Ю.

Музей театрального, музичного та кіномистецтва України.
Завідувач відділу українських народних інструментів (Київ,
Україна).

Koreniak, Olena. Museum of Theatre, Music and Cinematography of Ukraine. Head of Ukrainian folk music instruments department (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3633-1525>

© Кореняк О. Ю., 2024.

korenyak@ukr.net

СУЧАСНІ ВЕРСІЇ ТВОРІВ З РЕПЕРТУАРУ ОСТАПА ВЕРЕСАЯ CONTEMPORARY VERSIONS OF WORKS FROM THE REPERTOIRE OF OSTAP VERESAI

Постать кобзаря Остапа Вересая (1803–1890), його талант виконавця вражали сучасників неординарністю, глибиною почуттів, багатогранністю, яскравістю артистичного обдарування і справляли незабутнє враження на слухачів.

О. Вересай перший серед кобзарської братії сліпих виконавців виступав перед великою аудиторією, мав широке коло шанувальників, відгукувався на запрошення за межами України. Завдяки спогадам сучасників, записаним зі слів О. Вересая, багато фактів його життя відомі. Кобзар мав жваву вдачу, цікавився навколишнім світом, слухав спів та гру інших кобзарів, цінував гарне виконання, добрими словами згадував побратимів-кобзарів [Лавров, 1980, с. 73].

Народний співець протягом усього життя розширював свій репертуар, переймаючи нові твори: «Допоки були кобзарі декоторі не повмирали, дак я вже от тих: кому купиш чверточку або даси гривеничка: “Навчи мене оттої або

Хведора Безрідного там, або що”. Ото вже не од майстра, а од побочних старців навчивсь» [цит. за: Кирдан, Омельченко, 1980, с. 96].

Репертуар кобзаря О. Вересая був значний за обсягом. Як стверджують дослідники його творчості, замолоду він виконував дві думи «Проводи козака», «Бідна вдова і три сини», а також знав чимало козачків, обрядових, родинних, соціальних, жартівливих, танцювальних пісень. З віком з більшою силою виявилось його обдарування виконувати епіку — зокрема дев'ять дум, а кількість творів ліричного змісту зменшилась [Кирдан, Омельченко, 1980, с. 104–114].

Художник Лев Жемчужников, який перебував в Україні в 1852–1856 роках, познайомився і потоваришував із кобзарем, записав частину творів з його репертуару. Л. Жемчужников відзначив дві думи, псалму до Богородиці «Пресвятая Діво Мати», ліричний кант «Скажи, серце, правду», пісні про кохання: «Добрий вечір, дівчино, чи ти не спиш», «Котилися вози з гори». Л. Жемчужников писав про особливості виконавської манери кобзаря О. Вересая, підкреслював її проникливість. Остап часто промовляв репліки від себе, а під час виконання думи «Про бідну вдову і три сини» з його сліпих очей текли сльози. Знайомство і спілкування з Л. Жемчужниковим стало доленосним у житті О. Вересая, адже художник познайомив народного співця з Пантелеймоном Кулішем, який також записав кілька пісень з його репертуару. П. Куліш розповів про О. Вересая Т. Шевченку, який 1860 року послав Вересаю гроші та свого «Кобзаря» з підписом: «Брату Остапу від Т. Г. Шевченка» [цит. за: Кирдан, Омельченко, 1980, с. 98–101].

Завдяки Пантелеймону Кулішеві, Левові Жемчужникову, гостям, які бували в Сокиринцях у маєтку відомого українського мецената Григорія Галагана (1819–1888) і слухали спів та гру Остапа Вересая, репертуаром кобзаря зацікавились Микола Лисенко, Олександр Русов, Орест Міллер, Порфирій Мартинівич, Опанас Сластьон, Павло Чубинський. У своїх наукових розвідках вони пропагували творчість О. Вересая,

запрошували його до виступів. М. Лисенко організував кілька концертів кобзаря для широкого кола слухачів.

У репертуарі О. Вересая були: думи («Буря на Чорному морі», «Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі», «Бідна вдова і три сини», «Проводи козака» («Отчим»), «Сокіл і соколя», «Федір безродний, бездольний»); псалми («Пресвятая Діво Мати», «Про Страшний суд», «Муки Христа», «Син блудящий», «Ой, горе, горе, на цім світі жити», «Великий мій жалю», «Михайл», «Миколай», «До частнього живого чоловіка», «Нема в світі правди»); ліричний кант («Скажи, серце, правду»), лірична пісня («Добрий вечір, дівчино, чи ти не спиш»); сатиричні пісні («Нема в світі правди», «Щиголь», «Дворянка», «Хома та Ярема», «Кисіль», «Бугай»); танцювальні («Циганочка», «Бугай», «Козак-валець», «Дудочка», «Гречаники»). Відому лірницьку псалму «Нема в світі правди» О. Вересай виконував впродовж усього життя. Є різні думки щодо походження цього твору: авторство псалми приписують Г. Сковороді [Ушкалов, 2016, с. 13], І. Франко присвятив дослідженню твору окрему наукову розвідку і вважав, що псалма про правду і неправду створена протягом 1710–1720-х років. У виконанні О. Вересая вона мала кілька варіантів. Народний співець виконував її по-різному — відмінності інтерпретацій стосувалася тексту, його смислових акцентів. Це свідчить про прекрасний імпровізаційний і артистичний хист кобзаря, про його знання запитів слухачької аудиторії [Лавров, 1980, с. 71–73].

У 1870-ті роки зросло зацікавлення творчістю Остапа Вересая. У 1871 році він уперше відвідав Київ, співав на відкритті Колегії Галагана. 28 вересня 1873 року на пропозицію Г. Галагана було скликано засідання Південно-західного відділу Російського географічного товариства, діяльність якого сприяла популяризації виконавства на традиційних українських народних музичних інструментах і поширенню наукових знань з етнографії, історії тощо. На засіданні Товариства його дійсний член М. Лисенко виголосив реферат «Характеристика музичних особливостей українських дум

і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм» [Лисенко, 1955]. Під час засідання Остап Вересай виконав кілька дум, які вразили слухачів.

У науковій праці, яка і нині не втрачає своєї актуальності, М. Лисенко детально описав кобзу О. Вересая і здійснив музикознавчий аналіз виконуваних творів [Лисенко, 1955; Кушпет, 1997, с. 1–44; Черкаський, 2007, с. 71–82]. Завдяки записам М. Лисенка, сучасні майстри музичних інструментів, представники київського, харківського та львівського кобзарських цехів відтворюють кобзу О. Вересая [Кушпет, 1997, с. 1–44; 2007, с. 32–41]. На цих інструментах-репліках виконавці (учні кобзарських цехів, студії при Національній заслуженій академічній капелі бандуристів імені П. І. Майбороди, студенти Стрітівського педагогічного коледжу кобзарського мистецтва) опановують кобзарський репертуар і виконують його. У 2007 році майстер київського кобзарського цеху Русалім Костина подарував для колекції Музею театального, музичного та кіномистецтва України кобзу-репліку інструмента О. Вересая, відтоді вона стала окрасою постійної виставки українських народних інструментів «Живії струни України».

Виступи О. Вересая мали значний резонанс серед слухачів завдяки його особливій експресивній виконавській манері. Частина дум і пісень із репертуару О. Вересая виконували його сучасники й кобзарі, які виступали пізніше. Як свідчать записи О. Сластьона до портретів народних співців, дума «Бідна вдова і три сини», маючи соціальну спрямованість, була досить популярна. У ній ідеться про вдову, яка тяжко трудилась, доки виростила трьох синів. Щоб знатні гості не бачили стару матір, сини змовляються і виганяють її з дому. Вдова йдучи гірко плаче. Її зустрічає чоловік (у деяких варіантах тексту — це сусід) і запрошує жити до своєї господи. У новій хаті вдова доглядає дітей родини. Через деякий час сини починають бідувати і вирішують перепросити матір, аби вона повернулася додому. Сини приходять забрати матір, але вона не пристає на їхню пропозицію. Вдова повідомляє

си́нам, що житиме разом із милосердною родиною, яка прийшла їй на поміч у скрутну хвилину.

За спогадами Л. Жемчужникова, думу «Бідна вдова і три сини» О. Вересай особливо гарно виконував, коли згадував свою сім'ю. Народний співець унікав співати її при сторонніх [Кирдан, Омельченко, 1980, с. 101]. Думу «Бідна вдова і три сини» виконували також кобзарі Петро Неховайзу́б (запис художника О. Сластьона до портрету 1875 р.), Дмитро Скорик (портрет 1876 р.), Петро Сіроштан (портрет 1887 р.), Микола Дубина (портрет 1901 р.), Остап Калний (портрет 1901 р.), Михайло Кравченко (портрети 1902 р., 1903 р.), Самійло Яшний (портрет 1903 р.), Опанас Савченко (Барь, портрет 1903 р.), Петро Ткаченко (портрет 1906 р.), Опанас Говтван (портрет 1909 р.), Степан Пасюга (портрет 1910 р.), Михайло Кравченко (портрет 1910 р.), Федір Кушнерик (портрет 1928 р.) [Сластьон, 2018, с. 9–10]) та інші.

У 1880-х роках зацікавлення постаттю О. Вересая і його творчістю не згасло. У 1881–1882 рр. Костянтин Ухач-Охорович зустрічався з кобзарем у Києві і записав від нього нові твори. О. Вересай виконав три нові думи («Невольники на каторзі» («Невольницька, про каторгу басурманську»), «Сестра та брат», «Івась Коновченко, Вдовченко»), пісні релігійно-моралістичного змісту («Годі вам шуміти, зелені луги!», «Як трудно во гріхах умирати»), а також сатиричні пісні («Старий з молодістю», «Міщаночка») [Кирдан, Омельченко, 1980, с. 112]. Пісня «Годі вам шуміти, зелені луги» — це зразок книжної співаної поезії, вперше її опубліковано в журналі «Киевская старина» за 1882 рік (т. III, кн. 8, с. 281)¹.

Різноманітність тематики творів у репертуарі О. Вересая привертає до них увагу музикантів різних напрямів. Ці твори виконують співаки в супроводі старосвітських інструментів

¹ Текст пісні «Годі вам шуміти, зелені луги» доступний за посиланням: http://litopys.org.ua/old18/old18_20.htm (дата звернення: 02.09.2023).

(кобзи, бандури, торбана, колісної ліри), а також у супроводі хроматичної бандури. Відповідно і стиль виконання різний.

Один із таких творів — дума «Буря на Чорному морі». Серед відомих виконавців цього твору — видатні кобзарі Михайло Кравченко, Іван Кучугура-Кучеренко, Гнат Хоткевич, Георгій Ткаченко. У думі йдеться про двох братів, які ледве не загинули під час морської негоди. Однак щире звернення до Бога, благання про поміч, каяття у зверхньому ставленні до батьків і ближніх, а також сила батьківської і материнної молитви, яка дістає із дна моря, допомагають братам врятуватися. Коли вони дістаються берега і потрапляють у батьківській дім, то на запитання про подорож відповідають, що дивом врятувалися і дуже важко було споглядати на загибель молодого козака-сироти, про якого нікому було молитися.

У виконанні видатного українського співака, бандуриста, публіциста, музичного критика, культурно-мистецького діяча Володимира Луціва (1929–2019), який популяризував українську музичну культуру у Великобританії та інших країнах Європи, це велична музична фреска. В. Луців розгортає перед слухачами картину морської негоди: вокальні фрази широкого дихання підкріплені візерунками пасажів на хроматичній бандурі, які справляють враження великих хвиль. Музикант виконує скорочений варіант тексту думи. Манера виконання В. Луціва експресивна, темп помірно швидкий¹.

Співак Назар Черкас із харківського кобзарського цеху виконав думу «Буря на Чорному морі» в супроводі старосвітської бандури. Відео записане у Львові 3 січня 2015 року, твір звучить у повній текстовій версії². Темп виконання помірний. В інтерпретації співака мелодія вокальних фраз

¹ Запис думи «Буря на Чорному морі» у виконанні В. Луціва доступний за посиланнями: <https://www.youtube.com/watch?v=ZUdoFASUW0I>; https://www.youtube.com/watch?v=AlUeil2IIPE_ (дата звернення: 02.09.2023).

² Запис думи «Буря на Чорному морі» у виконанні Н. Черкаса доступний за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=axo11ZtOfWk> (дата звернення: 02.09.2023).

інколи підкріплюється інструментом в унісон. Як це характерно для дум, вокальна мелодія має нерівно-складову ритміку і переходить у речитатив. Інструментальна партитура супроводу думи оригінальна — вона відрізняється від інтерпретації думи у В. Луціва.

Сумський бандурист Микола Мошик виконав думу «Буря на Чорному морі» на презентації своєї книги «Сторінки розвитку бандурного мистецтва України» в м. Суми: відеозапис датовано 23 грудня 2015 р.¹ Музикант відтворює голосом напруженість розвитку сюжетної лінії, темп швидкий, манера виконання експресивна, мелодична лінія часто переходить у речитатив. М. Мошик акомпанує співу на хроматичній бандурі. В інтерпретації музиканта звучить скорочений варіант тексту думи.

Постать видатного кобзаря Остапа Вересая і його творчість мали значний вплив як на сучасників, так і на наступні покоління музикантів, які звертаються до його репертуару і виконують твори народного співця для поціновувачів українського мистецтва. Дослідження історії української пісні, діяльності й репертуару народних співців-кобзарів в інтерпретації сучасних виконавців важливо продовжувати в наукових розвідках.

Список використаної літератури

1. Кирдан Б. П., Омельченко А. Ф. Народні співці-музиканти на Україні. Київ : Муз. Україна, 1980. 184 с.

2. Кушпет В. Г. Самовчитель гри на старосвітських музичних інструментах. Кобза О. Вересая, бандура Г. Ткаченка, торбан Ф. Відорта. Київ : LitSoft, 1997. 148 с.

3. Кушпет В. Г. Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.). Київ : Темпора, 2007. 493 с.

4. Лавров Ф. Гомер в селянській свиті. *Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України*. Київ : Мистецтво, 1980. С. 68–96.

¹ Запис думи «Буря на Чорному морі» у виконанні М. Мошика доступний за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=7-NaeVSbwgs> (дата звернення: 02.09.2023).

5. Лисенко М. В. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм. Київ : Мистецтво, 1955. 96 с.

6. Сластьон О. Г. Портрети кобзарів-співців. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 36 с.

7. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода. *Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів*. 2-ге вид. / за ред. Л. В. Ушкалова ; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України та ін. Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. С. 9–48.

8. Черкаський Л. М. М. В. Лисенко і український народний музичний інструментарій. *Український народний музичний інструментарій на межі тисячоліть* : мистецтвознавчі записки відділу українських народних музичних інструментів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України : зб. наук. пр. Київ : ДАКККіМ, 2007. С. 71–82.